

ทำความเข้าใจประเทศจีนผ่านพระพุทธศาสนาและการทูตแบบแพนด้า

Befriend China through Buddhism and Panda Diplomacy

ชนิกานต์ ผลเจริญ *

Chanikarn Ponfarean

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง “ทำความเข้าใจประเทศจีนผ่านพระพุทธศาสนาและการทูตแบบแพนด้า” ได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีมานานับพันปี เพื่อประโยชน์ทางการค้าทั้งทางบกและทางทะเล อารยธรรมจากจีนส่งผลให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เจริญขึ้น เอกสารที่เป็นหลักฐานการติดต่อระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับจีนในสมัยโบราณมีอยู่ค่อนข้างมาก เนื่องจากจีนบันทึกไว้ได้ดีถึงแม้จะเป็นมุมมองของจีนแต่ก็ดีกว่าที่จะไม่มีหลักฐานจากที่ใดเลย เราคนไทยต้องรู้จักประเทศจีนให้มากขึ้นเพราะจีนเป็นประเทศใหญ่ที่มีประชากรถึง 1,300 ล้านคน จีนเป็นตลาดศักยภาพสูงและเป็นสมาชิก “อาเซียน +6” จีนจะกลายเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจของโลกในอนาคต เราควรทำความเข้าใจจีนในทุกมิติโดยผ่านสิ่งที่คนไทยคุ้นเคย เริ่มจากพระพุทธศาสนาหรือสถานที่สำคัญของจีนอย่าง “หลงฟอโตเลอซัน” จนถึง การทูตแบบแพนด้าที่จีนเป็นประเทศเดียวที่ทำได้และเกี่ยวข้องกับเราคนไทย

คำสำคัญ : ประเทศจีน, พระพุทธศาสนา, การทูตแบบแพนด้า

Abstract

The article “Befriend China through Buddhism and Panda Diplomacy” reveal a thousand years of international relations between China and Southeast Asia, for business's interest both of mainland route and maritime route. China civilization developed growth toward Southeast Asia, with many of ancient's evident from Chinese's point of view is better than we have no proof. Thai people should know China well because of a large number of 1,300 million china population, high effective market and become world's economic polar in the future. We begin to know China in familiar ways, starting with Buddhism or the significant place as “Leshan Giant Buddha” to Panda Diplomacy which only China can do and related to Thai people.

Key word: China, Buddhism, Panda Diplomacy.

บทนำ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจประเทศจีน เพราะเป็นเพื่อนบ้านของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มาตั้งแต่สมัยโบราณ ในปัจจุบันจีนเข้ามารวมกลุ่ม “อาเซียน +6” กับกลุ่มอาเซียน ได้แก่ ไทย อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ บรูไน เวียดนาม เมียนมาร์ ลาว และกัมพูชา ส่วน +6 ได้แก่ จีน ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ อินเดีย ออสเตรเลียและนิวซีแลนด์¹ เพื่ออำนวยความสะดวกทางด้านเศรษฐกิจและเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงผลประโยชน์

* อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

¹ กรมาอาเซียน จาก www.asean-focus.com เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2555

ทางการค้า การลงทุนระหว่างประเทศสมาชิก นอกจากนี้ยังมีความร่วมมือทางด้านการเมืองและความมั่นคง ด้านสังคม และวัฒนธรรมอีกด้วย จีนเป็นประเทศใหญ่ที่มีประชากรถึง 1,300 ล้านคน² เป็นตลาดศักยภาพสูงที่ทุกประเทศต่างต้องการส่งออกสินค้าไปขาย จีนจะเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจในอนาคตที่ทั่วโลกให้ความสนใจ ดังนั้นการทำความเข้าใจบทบาทของประเทศจีนในปัจจุบันจึงต้องอาศัยพื้นฐานความรู้ทางประวัติศาสตร์ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์จีนในบริบทอื่น ๆต่อไป บทความนี้ให้ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับจีนตั้งแต่ยุคโบราณ ภาพรวมพระพุทธศาสนาในประเทศจีน อิทธิพลทางพระพุทธศาสนาต่อศิลปวัฒนธรรมจีน และรูปแบบการทูตแพนด้าของจีน

การที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีที่ตั้งอยู่ติดกับสองอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ จีนทางทิศเหนือ และอินเดียทางทิศตะวันตก ทำให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับอิทธิพลทางอารยธรรมจากทั้งสองชนชาติ เข้าครอบงำวิถีชีวิตของผู้คนอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความแตกต่างจากจีนและอินเดีย ตรงที่เป็นภูมิภาคที่มีลักษณะเป็นปฏิรูปเทศที่เหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก พื้นที่ราบลุ่มและแม่น้ำที่สำคัญ ได้แก่ แม่น้ำอิรวดี แม่น้ำสาละวิน แม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำโขง ส่งผลให้มีความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารในภูมิภาค ประชากรอยู่ดีกินดีไม่ยากจนแร้นแค้นเหมือนในจีนและอินเดีย³ การมีทรัพยากรหลากหลาย เช่น ข้าว ข้าวโพด อ้อย มันสำปะหลัง พืชสมุนไพร ป่าไม้ และเครื่องเทศ เป็นสิ่งสนับสนุนให้เกิดอารยธรรมเฉพาะตัวของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นบ่อเกิดของอาณาจักรที่เข้มแข็งและเป็นตัวแสดงหลักของโลกยุคโบราณ

ถึงแม้ว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความสัมพันธ์กับจีนและอินเดียมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ อารยธรรมจากจีนและอินเดียทำให้สภาพสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เจริญขึ้น แต่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ไม่ได้ถูกกลืนด้วยอารยธรรมทั้งสอง หากแต่มีอารยธรรมเฉพาะตัวที่แตกต่างออกไปอย่างสิ้นเชิง ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เลือกรับเอาเฉพาะอารยธรรมที่ส่งเสริมวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองให้ดีขึ้นหรือเป็นสิ่งที่สมเหตุสมผลเหมาะสมกับวิถีชีวิตของตนเองเพียงเท่านั้น เรื่องนี้สามารถพิสูจน์ได้จากที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่ได้รับเอาระบบชนชั้นวรรณะที่เคร่งครัดตามความเชื่อแบบฮินดูในอินเดียเข้ามาใช้ ไม่ได้รับหลักความเชื่อในการสร้างสุสานกษัตริย์ที่มีขนาดใหญ่แบบจีนเข้ามาใช้ เป็นต้น

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับจีน

จีนเป็นชนชาติหนึ่งที่ติดต่อกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มานานนับพันปี ชาวจีนเรียกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า “นันยาง” (Nanyang) หมายถึง ดินแดนที่อยู่ทางทะเลตอนใต้ของจีน⁴ จีนมีความแตกต่างกับอินเดียตรงที่เผยแพร่อารยธรรมพร้อมกับการขยายอำนาจของตน จีนเรียกตนเองว่า “จิ้งกั๋ว” จงแปลว่ากลาง กั๋วแปลว่าประเทศ⁵ หมายถึง รัฐศูนย์กลางของโลก จีนเชื่อว่าชาติตนเองยิ่งใหญ่ที่สุดในโลก จึงต้องการให้ทุกอาณาจักรโดยรอบ และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รับรองอำนาจอันยิ่งใหญ่ของจีนด้วยการส่งเครื่องบรรณาการไปแสดงความอ่อนน้อมต่อจีนก่อน แบบที่เรียกกันว่า เกาเตาหรือจิมก้อง เพื่อที่จีนจะยอมค้าขายด้วย ดังนั้นอารยธรรมจีนจึงจำกัดอยู่ในบริเวณที่ตนเองสามารถส่งทหารเข้าไปถึง จีนครอบครองฉวนหรือเวียดนามราวพ.ศ. 543 – 1543⁶ ระยะเวลากว่า 1,000 ปีนี้ ทำให้จีนสามารถดำรง

² อ่างแล้ว.

³ ธนาสุภษฎ์ สตะเวทิน, *เอเชียอาคเนย์ : พัฒนาการทางการเมืองและการต่างประเทศ*, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2555), หน้า 5.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

⁵ ทองแถม นาถจำนง, *พุทธศาสนาในจีน*, เมืองโบราณ ปีที่ 26 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม-กันยายน 2543, หน้า 86.

⁶ อ่างอิงแล้ว, *เอเชียอาคเนย์ : พัฒนาการทางการเมืองและการต่างประเทศ*, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2555), หน้า 7.

อารยธรรมของตนในเวียดนามอย่างมั่นคง ไม่ว่าจะจะเป็นความเชื่อพระศาสนา ประเพณี สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจน การแต่งกาย นอกจากเวียดนามแล้วก็มีสิงคโปร์ที่ประชากรเป็นชาวจีนอพยพและใช้อารยธรรมของจีนเป็นวิถีชีวิตหลัก จนถึงปัจจุบัน

เอกสารที่เป็นหลักฐานการติดต่อระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับจีนมีอยู่ค่อนข้างมาก เนื่องจากจีนบันทึกไว้ถึงแม้ว่าจะเป็นไปในลักษณะที่จีนเป็นศูนย์กลางอำนาจก็ตาม แต่ก็ทำให้เราทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับชนชาติต่างภูมิภาคได้เป็นอย่างดี ดังเช่นความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรฟูนันกับจีน อาณาจักรที่สำคัญแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6-7 คืออาณาจักรฟูนัน สันนิษฐานว่าขณะที่อาณาจักรฟูนันมีความเจริญสูงสุดนั้นได้มีอาณาเขตครอบคลุมตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือตอนกลางของประเทศไทย ไปจนถึงลุ่มแม่น้ำโขงแถบตอนล่าง หรือประเทศเวียดนามภาคใต้ จีนจดบันทึกไว้ในปีพ.ศ.786 อาณาจักรฟูนันได้ส่งคณะทูต นักดนตรีและพืชผล มายังประเทศจีนเพื่อเป็นเครื่องบรรณาการ โดยอาจเข้ามาเพื่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์เกี่ยวกับการค้าทางทะเล ต่อมาในปีพ.ศ. 900 กษัตริย์แห่งฟูนันได้ทรงส่งช้างที่ฝึกมาแล้วเป็นเครื่องราชบรรณาการ ใน พ.ศ. 1027 กษัตริย์แห่งอาณาจักรฟูนันนี้มีพระนามว่า “พระเจ้าชั้วรมัน” ได้ส่งพระนาคเสนาเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระจักรพรรดิฉิน⁷ โดยได้ขอให้จีนช่วยปราบปรามพวกจามปาด้วย แต่ในที่สุดก็ไม่ได้ส่งกองทัพลงมาปราบปรามประเทศจามปา

อย่างไรก็ตามในรัชสมัยของพระเจ้าชั้วรมันเป็นสมัยที่อาณาจักรฟูนันเจริญรุ่งเรืองที่สุด ดังหลักฐานที่จีนให้การรับรองว่า พระเจ้าชั้วรมันเป็นกษัตริย์แห่งฟูนัน ด้วยความที่อาณาจักรฟูนันมีพระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองมาก ในช่วงพ.ศ.1078 – 1088 จีนได้แต่งตั้งคณะทูตเข้ามายังราชอาณาจักรฟูนัน เพื่อขอให้กษัตริย์แห่งฟูนันได้ทรงรวบรวมพระคัมภีร์คำสอนทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งส่งคณะสงฆ์เดินทางไปยังประเทศจีน โดยกษัตริย์แห่งฟูนันได้ตัดสินพระทัยส่งพระภิกษุที่มาจากเมืองอุซเซิน คือ พระปรมารถ ซึ่งขณะนั้นกำลังพำนักอยู่ในอาณาจักรฟูนันไปเมืองจีนในปี พ.ศ.1089⁸

ส่วนอาณาจักรอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้มีการติดต่อกับจีนเช่นเดียวกับอาณาจักรฟูนัน เช่น อาณาจักรโพลีที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะชวา ถ้าไม่หมายถึงเกาะบาหลีก็ต้องเป็นเกาะบอร์เนียว ซึ่งจีนได้บันทึกไว้ว่า “อาณาจักรโพลีได้ส่งราชทูตเข้าไปยังจีนในช่วงพ.ศ.1050 – 1075 อาณาจักรกันโกลิ ที่ตั้งอยู่บนเกาะสุมาตรา (ต่อมาถูกแทนที่ด้วยอาณาจักรศรีวิชัย) ก็ได้ส่งคณะทูตไปยังจีนในปีพ.ศ.1045 และพ.ศ.1062 ซึ่งส่วนใหญ่การติดต่อกับจีนเป็นไปในเรื่องของเศรษฐกิจการค้า” พ.ศ.1546 อาณาจักรศรีวิชัยมีสัมพันธภาพที่ดีกับจีนโดยส่งราชทูตไปถวายเครื่องราชบรรณาการแก่จีน ขณะนั้นอาณาจักรศรีวิชัยได้สร้างวัดทางพระพุทธศาสนา คณะทูตกราบทูลให้พระจักรพรรดิฉินพระราชทานชื่อ ซึ่งพระจักรพรรดิฉินก็พระราชทานชื่อวัดให้ รวมทั้งได้หลั่งระฆังพระราชทานแก่คณะทูตจากศรีวิชัยด้วย⁹

แต่ถึงแม้ว่าชาวจีนจะถือว่าตนเองเป็นศูนย์กลางของโลก จึงไม่จำเป็นต้องเดินทางออกไปติดต่อกับโลกภายนอกจีนมองว่าชนชาติอื่นนั้นด้อยกว่าจึงต้องเข้าไปส่งบรรณาการ ที่แสดงถึงการให้ความเคารพจักรพรรดิฉิน เพื่อการติดต่อทางการค้าของอาณาจักรอื่นๆ ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคโบราณ จึงอยู่ในรูปแบบของความ “เหนือกว่า” และ “ด้อยกว่า” ถือเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์แบบบรรณาการ ที่ไม่มีผลกระทบโดยตรงต่อพลเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่อิทธิพลของอารยธรรมจีนมักเป็นเรื่องชนชั้นกษัตริย์และขุนนางระดับสูงในราชสำนัก อย่างไรก็ตาม จีนไม่ได้รอให้ชนชาติอื่นๆ เข้าไปหาอยู่เพียงฝ่ายเดียว จีนเองมีความพยายามที่จะขยายอำนาจและสร้างอิทธิพลให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่นกัน ดังเช่นในช่วงพ.ศ. 1548-1576

⁷ สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึงพ.ศ. 2000, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2535), หน้า 16.

⁸ อ้างแล้ว, หน้า 19.

⁹ อ้างแล้ว, หน้า 53.

จักรพรรดิจีนได้มีพระบัญชาให้แจ้งเหอเดินทางเยือนอาณาจักรต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถึง 7 ครั้ง ซึ่งการกระทำเช่นนี้เป็นการแสดงออกถึงความมีอิทธิพลและยังคงไว้ซึ่งความยิ่งใหญ่ของจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

อิทธิพลของอารยธรรมจีนที่ส่งผลกระทบต่อไปในระดับของพลเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นเกิดขึ้นตั้งแต่พ.ศ.2390 เป็นต้นมา เนื่องจากเป็นระยะเวลาที่ชาวยุโรปเริ่มเข้ามา มีบทบาทเหมือนจักรพรรดิจีนส่งผลให้ชาวจีนระดับล่างมีฐานะยากจน เตือดร้อน ประกอบกับการประสบกับภาวะข้าวยากหมากแพง ชาวจีนที่ยากจนจึงตัดสินใจอพยพย้ายถิ่นฐานลงมาสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อโอกาสในการมีชีวิตที่ดีขึ้น คนจีนที่อพยพมานี้ ต่างก็พยายามรักษาเอกลักษณ์ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ค่านิยม และความเชื่อถือของตนเอาไว้ได้อย่างเด่นชัดมั่นคงสืบต่อกันรุ่นสู่รุ่น เกิดการผสมกลมกลืนระหว่างวัฒนธรรมจีนกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะการแต่งงานระหว่างชาวจีนกับชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ วัฒนธรรมจีนจึงแพร่ขยายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างกว้างขวางมั่นคงและต่อเนื่องสืบมา¹⁰

ภาพรวมพระพุทธศาสนาในประเทศจีน

จีนเป็นเพื่อนบ้านเก่าแก่กับอินเดียมาตั้งแต่ก่อนยุคพระสมณโคดม พอมียุคแรกจากราวพ.ศ.243-311 ในรัชสมัยพระเจ้าโศกมหาราช กษัตริย์ผู้เลื่อมใสและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า พระองค์ได้ส่งพระสมณทูตออกมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งหมด 9 สายตามมติการประชุมคณะสงฆ์ที่เมืองปาตลีบุตร¹¹ ศาสนาพุทธได้รุ่งเรืองแผ่ไพศาลออกไปเป็นลำดับ ทางบกจากเอเซียกลางเข้าสู่จีน ทางทะเลจากลังกาเข้าสู่จีน จีนมีบันทึกไว้อย่างละเอียดว่า คัมภีร์ศาสนาพุทธเริ่มแพร่เข้าสู่จีนก่อนคริสตกาล 2 ปี สมัยราชวงศ์ฮั่น ในรัชกาลพระเจ้าฮั่นหยวนตี้ ได้มีราชทูตมาจากรัฐทางตะวันตกของจีน (แถบมณฑลซินเกียงที่มีปัญหาชาวอุยกูร์ในปัจจุบัน) จีนดินแดนนี้เรียกว่า “เยวี่ยจือ” โดยราชทูตอึ้งฉุนได้อธิบายพุทธปรัชญาด้วยปากเปล่าให้ปราชญ์จีนชื่อฉินจิ้งเสียนฟัง ตรงนั้นนับเป็นจุดแรกที่พุทธศาสนาเข้าถึงราชสำนักจีน¹²

ราชสำนักอันสัมพันธ์กับประเทศใกล้เคียงทางด้านตะวันตกมากขึ้น จึงเริ่มรับรู้เรื่องราวของศาสนาพุทธ รัชสมัยจักรพรรดิฮั่นหมิงตี้ พระองค์ทรงพระสุบินหลายครั้งว่า มีนิกายกายสีทอง ที่ศีรษะมีฉัพพรรณรังสีหะเข้ามาในพระราชวัง ภายหลังจึงทราบว่าเป็นพระพุทธรูป จักรพรรดิฮั่นหมิงตี้ทรงส่งปราชญ์ชื่อไซอิน เดินทางไปยังดินแดนเยวี่ยจือ แต่หนังสือบางเล่มบอกว่าไปอินเดีย เพื่ออัญเชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐาน ณ เมืองลั่วหยาง ไซอินกลับมาพร้อมกับภิกษุชาวต้าเยวี่ยจือสองรูป โดยใช้ม้าขาวบรรทุกพระคัมภีร์ จักรพรรดิฮั่นหมิงตี้โปรดให้สร้างวัดขึ้นทางตะวันตกของลั่วหยางให้ชื่อว่า “วัดไป๋หม่าซือ” แปลว่าวัดม้าขาว วัดนี้จึงนับเป็นวัดพุทธแห่งแรกในจีน¹³ พระพุทธศาสนาที่เริ่มแพร่หลายในช่วงแรกนี้เป็นนิกายเถรวาท จักรพรรดิราชวงศ์ฮั่นองค์ต่อๆมาทรงสนับสนุนศาสนาพุทธเต็มที่ ช่วง 300 ปีแรกนี้มีพระสงฆ์ต่างชาติเข้าไปอยู่ในจีนถึง 60 กว่ารูป¹⁴ กษัตริย์ เจ้าขุนมูลนายและราษฎรเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาต่างสร้างวัดวาอารามขึ้นมากมาย คำสอนจากพระสงฆ์ต่างชาติจึงไม่เพียงพอ พระสงฆ์จีนจึงต้องออกเดินทางไปศึกษาพระธรรมที่อินเดียให้แตกฉานเพิ่มมากขึ้น การเผยแผ่ศาสนาพุทธในจีนเริ่มจากเล่าปากต่อปาก ต่อมามีการแปลธรรมบทเพิ่มเติมตามต้นฉบับเป็นภาษาจีน แต่การแปลนี้ไม่สามารถรักษาดั้งเดิมตรงตามเนื้อความได้อย่างสมบูรณ์ บัจฉัยสำคัญของการแปลอยู่ที่ระดับความเข้าใจ ระดับสติปัญญา และความเอนเอียงของผู้แปล การที่ผู้

¹⁰ ธนาสุภรณ์ สตะเวทิน, เอเชียอาคเนย์: พัฒนาการทางการเมืองและการต่างประเทศ, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2555), หน้า 7.

¹¹ เกรียงไกร เกิดศิริ, พุทฺถาม : การก่อรูปของสถาปัตยกรรมจากก้อนอิฐแห่งศรัทธา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อุษาคเนย์, 2551), หน้า 7.

¹² ทองแถม นาถจำนง, พุทธศาสนาในจีน, เมืองโบราณ ปีที่ 26 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม-กันยายน 2543, หน้า 86.

¹³ อ่างแล้ว.

¹⁴ อ่างแล้ว.

แปลตีความตามความเข้าใจของตนก็เสมือนหนึ่งว่าประกาศนิกายใหม่ นั่นเอง จุดนี้เป็นจุดสำคัญอันหนึ่งที่เป็นปัจจัยในการทำให้ศาสนาพุทธกลายเป็นศาสนาพุทธแบบจีน

ต่อมาพุทธศาสนานิกายมหายานรุ่งเรืองขึ้นในอินเดียฝ่ายเหนือ ชาวจีนเริ่มเปลี่ยนความนิยมจากเถรวาทไปเป็นมหายานที่มีหลายสำนักและแยกย่อยลงไปอีก ราวพ.ศ.950 พระสงฆ์ที่เริ่มนำนิกายมหายานเข้าไปเผยแผ่ในจีน คือ จิวหมอล้วนเสิน และเจินตี้ พ.ศ.1145 – 1207 พระถังซำจั๋งผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นนักแปลพระคัมภีร์ผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดของจีน ได้ตั้งนิกายย่อยคือนิกายฝ่ายเหนือซึ่งมีอิทธิพลแพร่หลายในจีนในยุคนั้น¹⁵ แต่ปัจจุบันได้เสื่อมสลายไปแล้ว เหลือเพียงนิกายฉาน หรือฉานในภาษาบาลี ส่วนญี่ปุ่นออกเสียงว่าเซ็น นิกายนี้เน้นการเข้าฌานทำสมาธิเป็นหนทางหลุดพ้น ตามตำนานเล่าว่าเริ่มต้นแพร่หลายจากภิกษุชาวอินเดียชื่อตักม้อ เดินทางมายังเมืองกวางโจวในปีพ.ศ.1070 คำสอนนี้สืบทอดมาจนถึงพ.ศ.1167-1248 ซึ่งเป็นรัชสมัยของพระนางบูเช็กเทียน นิกายฉานได้แตกออกเป็นฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ สำนักฉานฝ่ายใต้เข้าถึงจิตใจมวลชนจึงคงอยู่มาจนถึงราวพ.ศ.1343 ในสังคมจีนได้เกิดการปฏิรูปพุทธศาสนา เพราะศาสนาพุทธเป็นของชาวต่างชาติที่เผยแผ่เข้าไปในจีน ย่อมเกิดความขัดแย้งกับลัทธิดั้งเดิม¹⁶ เช่น ลัทธิเต๋าและขงจื้อ ช่วงเวลานั้นตรงกับราชวงศ์ถัง การต่อสู้แย่งชิงฐานะนาระหว่างฝ่ายพุทธ ขงจื้อและเต๋าคู่ต่อสู้กันต่างฝ่ายพยายามโค่นกัน ลัทธิขงจื้อฝังรากลึกครอปรอบอยู่ในวงการเมืองการปกครอง ส่วนลัทธิเต๋ายู่ในวงการนักบวช แต่เมื่อนิกายฉานประสานสภาพสังคมจีนเข้ากับคำสอนซึมซับเอาลัทธิดั้งเดิมของจีนเข้าไปบ้าง ปรับคำสอนและวิธีปฏิบัติธรรมให้ง่ายขึ้นเพิ่มเติมสีสันให้ดูเป็นเรื่องของฆราวาสมากขึ้น ทำให้พุทธศาสนาที่เดิมยังคงมีกลิ่นไอต่างชาติอยู่ปรับเปลี่ยนเป็นศาสนาของจีนเองอย่างแท้จริง นิกายฉานจึงรุ่งเรืองและมีสถานะเหนือกว่าลัทธิเต๋า แล้วยังคงเผยแผ่สืบทอดกันมาโดยตลอด ถึงแม้ว่าจะไม่ได้รุ่งโรจน์เหมือนในสมัยราชวงศ์ถังก็ตาม นอกจากนี้จีนยังมีศาสนาพุทธนิกายลามะที่รุ่งเรืองอยู่ในสมัยราชวงศ์หยวนหรือมองโกล ช่วงราวพ.ศ.1743-1943 จักรพรรดิมองโกลทรงนับถือเทิดทูนนิกายลามะ ทำให้บรรดาพระลามะมีอิทธิพลมากมายและไม่เกรงกลัวกฎหมาย¹⁷

ศาสนาพุทธเมื่อก่อตัวเป็นนิกายฉานแล้วก็มีสถานะเหนือกว่านิกายเต๋ามาโดยตลอด ศาสนาพุทธขยายตัวรวดเร็วเกินไป พระสงฆ์และแม่ชีมีจำนวนมากเกินไปจนกลุ่มผู้ปกครองอาณาจักรหวาดระแวง เพราะพระและแม่ชีไม่ต้องเสียภาษีอากรให้รัฐ ทำให้รัฐสูญเสียรายได้ วัดมีที่ดินมหาศาลส่งผลให้สำนักสงฆ์มักขัดแย้งกับเจ้าที่ดินฆราวาส ศาสนาพุทธถูกปราบปราม 3 ครั้งใหญ่ๆ ครั้งที่ 1 พ.ศ.989 ในรัชสมัยจักรพรรดิไท่ฮู่ตี้ ราชวงศ์ฮั่นเว่ย สาเหตุหลักมาจากความขัดแย้งกับฝ่ายเต๋า อิทธิพลของวัดทำให้จักรพรรดิระแวง และกลุ่มกบฏมีการชุกช่อนอาวุธที่วัดในเมืองฉางอัน นักพรตเต๋ายุงจักรพรรดิให้ส่งทหารออกกวาดล้างทำลายวัดพุทธ เช่นฆ่าพระสงฆ์ไปมากมาย¹⁸ ครั้งที่ 2 พ.ศ.1117 และพ.ศ.1120 ในรัชสมัยจักรพรรดิฮู่ตี้แห่งราชวงศ์เป่ย์โจว เนื่องจากรัฐสูญเสียรายได้ภาษีอากร รวมทั้งมีคำกล่าวเล่าลือว่าผีบุญกายสีด้าจะขึ้นเป็นเจ้า พระสงฆ์พุทธจีนและนักพรตเต๋าดังกันั้นห่มสีด้า จักรพรรดิจึงหวาดระแวงออกคำสั่งล้มเลิกศาสนาพุทธรวมทั้งลัทธิเต๋า จับพระสงฆ์และนักพรตเต๋าสักเป็นฆราวาส¹⁹ และครั้งที่ 3 พ.ศ.1388 ในรัชสมัยของจักรพรรดิถังฮู่ตี้ ราชวงศ์ถัง ด้วยสาเหตุจากแรงผลักดันของนักพรตเต๋า เนื่องจากพระสงฆ์ แม่ชีและศิษย์วัดมีจำนวนมาก ไม่เสียภาษี ไม่ผลิตและต้องพึ่งพาอาหารของผู้อื่น การสร้างวัดวาอารามต้องใช้โภคทรัพย์และแรงงานชาวบ้านมากมาย ทำลายเศรษฐกิจของชาติ จึงสั่งให้ล้มเลิกศาสนาพุทธ ยุบเลิกวัดไป 4,600 กว่าวัด พระสงฆ์และแม่ชีถูกจับสักประมาณ 260,000 รูป ปลดปล่อยไพร่ติดที่ดินวัดกว่า 150,000 คนและยึดที่ดินคืนจากวัดหลายล้านโหม่ว (หนึ่งโหม่วเท่ากับ 60 ตารางฟุต)²⁰

¹⁵ อ้างแล้ว, หน้า 87.

¹⁶ อ้างแล้ว, หน้า 87-88.

¹⁷ อ้างแล้ว, หน้า 88

¹⁸ อ้างแล้ว, หน้า 89.

¹⁹ อ้างแล้ว.

²⁰ อ้างแล้ว.

แม้ถูกทางการปราบปรามหลายครั้งแต่ศาสนาพุทธในจีนก็ฟื้นคืนได้ใหม่ หลังยุคราชวงศ์ถังแล้วความขัดแย้งต่าง ๆ เบาลงไป แนวปรัชญาที่เกิดขึ้นใหม่จึงเป็นการผสมผสานของทั้งสามลัทธิเข้าผสมกัน ศาสนาพุทธได้สืบทอดมาจนกระทั่งถูกการปฏิวัติวัฒนธรรมเหมาเจ๋อตงโจมตีจนเกือบสูญสิ้นไป ในปัจจุบันมีการปรับปรุงวัดวาอารามให้ตึกดั้งเดิมประชาชนเข้ามาทำพิธีกรรมได้ การเข้าวัดของคนจีนคล้ายคลึงกับคนไทย คือมักติดอยู่กับพิธีกรรมภายนอก เช่น จุดธูป จุดเทียนไหว้พระ และบนบานเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีลัทธิใหม่ๆ ที่อิงพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นด้วย เช่น นิกายฝ่าหลุนกง

อิทธิพลทางพระพุทธศาสนาต่อศิลปวัฒนธรรมจีน

พระพุทธศาสนาทำให้เกิดการก่อสร้าง วัด เจดีย์ วิหาร และพระพุทธรูปทั่วไปในจีน ในมณฑลเสฉวน เมืองเฉิงตู ภูเขาเล่อซันมีพระพุทธรูปองค์สำคัญที่สุดของจีนองค์หนึ่งคือ หลวงพ่อโตเล่อซัน ที่ชาวจีนเรียกว่า เล่อซันต้าพ่อ เป็นปฏิมากรรมสลักหินจากภูเขาทั้งลูกขึ้นเป็นองค์พระสังกัจจายน์ท่านหนึ่งที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลก และถือเป็นหนึ่งในเจ็ดสิ่งมหัศจรรย์ของจีนที่มีความสูงถึง 71 เมตร หรือเท่ากับตึกสูงราว 25 ชั้น ประวัติการสร้างนั้นหลวงพ่อโตเล่อซันสร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์ถัง เริ่มสร้างในปีพ.ศ.1256 รัชสมัยจักรพรรดิถังเสวียนจง โดยพระสงฆ์ชื่อ ไห่ทง ซึ่งเป็นชาวกุ้ยโจว²¹ ท่านต้องการลดความเชื่อวรากของจุดบรรจบของแม่น้ำทั้ง 3 สาย ได้แก่ แม่น้ำหมิ่นเจียง แม่น้ำชิงยีเจียง และแม่น้ำต้าตูเหอ บริเวณจุดบรรจบนี้มีเรืออับปางบ่อยครั้ง ส่วนบนฝั่งก็มีอุทกภัยอย่างหนักทุกปี สร้างทุกขเวทนาแก่ประชาชนที่อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก พระอาจารย์ไห่ทงจึงสร้างหลวงพ่อโตเล่อซันขึ้นมาปกป้องคุ้มครอง โดยเชื่อว่าเหล่าวิญญาณร้ายในแม่น้ำจะเชื่อฟังและตกอยู่ใต้การควบคุมของหลวงพ่อโตเล่อซันตลอดไป²² เมื่อข่าวการสร้างแพร่ออกไปได้มีผู้บริจาคเงินเพื่อการสร้างหลวงพ่อโตเล่อซันให้พระอาจารย์ไห่ทงมาโดยตลอด

พระอาจารย์ไห่ทงระดมช่างฝีมือชาวจีนนับพันคนเพื่อแกะสลักภูเขาหิน ท่านจำลองแบบหลวงพ่อด้วยศิลปะสมัยราชวงศ์ถังไว้เป็นพระพุทธรูปขนาดเท่าตัวคน ซึ่งประดิษฐานอยู่ทางด้านขวามือของหลวงพ่อโตเล่อซัน พระอาจารย์ไห่ทงได้ควบคุมการก่อสร้างด้วยตัวเอง ท่านดูแบบจากองค์จำลองแล้วปั้นขึ้นไปตะโกนบอกช่างให้แกะสลักตามที่ท่านบอก การเดินขึ้นลงเขาตลอดวัน ซึ่งถือเป็นงานที่ยากลำบากอย่างที่สุด แต่ท่านไม่ย่อท้อ²³ จนกระทั่ง 20 ปีต่อมาพระอาจารย์ไห่ทงสามารถรวบรวมเงินบริจาคที่เพียงพอสำหรับการสร้างหลวงพ่อโตเล่อซันให้สำเร็จได้ แต่โชคร้ายที่มีขุนนางมาขอสินบนจากเงินบริจาคเพื่อไปสร้างพระต่อไปได้ ถ้าไม่ให้จะแทงดาของพระอาจารย์ไห่ทง พระอาจารย์ไห่ทงไม่ยอม ท่านควักลูกตาตัวเองออกมาแล้ววางกองไว้บนโต๊ะตรงหน้าขุนนางจนเขาตกใจวิ่งเตลิดหนีไป²⁴ ถึงรักษาเงินบริจาคไว้ได้แต่การก่อสร้างเป็นไปด้วยความล่าช้าเพราะพระอาจารย์ไห่ทงเสียชีวิต หนังสือบางเล่มบอกว่าขณะนั้นแกะสลักถึงบริเวณไหล่ บางเล่มบอกว่าแกะสลักถึงบริเวณเอว แต่บรรดาลูกศิษย์ของพระอาจารย์ไห่ทงไม่ยอมแพ้และสร้างพระต่อไป แต่ได้หยุดชะงักลงไปอีกเมื่อแกะสลักถึงบริเวณหัวเข่าแล้วไม่มีงบประมาณ ซึ่งต่อมากษัตริย์รัฐบาลท้องถิ่น และราษฎรได้ร่วมกันบริจาคเงินกันอีกครั้งจนกระทั่งการสร้างได้สำเร็จลงในปีพ.ศ.1346 ในรัชสมัยของจักรพรรดิถังเต๋อจง รวมใช้เวลาก่อสร้างถึง 90 ปี สะท้อนถึงศิลปกรรมสกุลช่างราชวงศ์ถังได้อย่างสวยงามและน่าอัศจรรย์ ท่านสูง 71 เมตร เฉพาะพระเศียรสูง 14.7 เมตร กว้าง 10 เมตร พระกรรณยาว 7 เมตร ไหล่กว้าง 24 เมตร หลังพระบาทกว้าง 8.5 เมตร และนิ้วพระบาทแต่ละนิ้วสูงท่วมหัวคน²⁵ หลังจากสร้างเสร็จลงแล้วบริเวณจุดบรรจบของ

²¹ History of Giant Buddha of Leshan จาก www.sacred-destination.com/china/leshan-giant-buddha เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2555

²² Leshan Giant Buddha จาก www.travelchinaguide.com/attraction/sichuan/leshan/buddha_statue.html เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2555

²³ สัมภาษณ์ จางอ๋อเฟย, อาจารย์สอนภาษาจีน, เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม 2549

²⁴ อ้างแล้ว.

²⁵ History of Giant Buddha of Leshan

แม่น้ำทั้งสามสายกลับนิ่งสงบปราศจากภัยพิบัติและไม่มีอุทกภัยเกิดขึ้นอีกเลย อาจเป็นเพราะการแกะสลักหินจากภูเขา จำนวนมหาศาลลงไปใแม่น้ำได้ช่วยชะลอความรุนแรงของแม่น้ำลงไปในนั่นเอง

(ภาพที่ 1): หลวงพ่อโตเล่อซัน (Leshan Giant Buddha) จาก www.uchinatravel.com/attraction/leshan-giant-Buddha เมื่อ 1 พฤศจิกายน 2555

ภูมิปัญญาของสกุลช่างราชวงศ์ถังได้สกัดหินเป็นทางระบายน้ำเป็นชั้นๆจำนวน 18 ชั้น ประกอบด้วยพระเกศจำนวน 1,021 เกศ จนถึงด้านหลังของพระกรรณ เพื่อไม่ให้หน้าฝนไหลลงมากัดเซาะบนองค์พระ²⁶ จึงสามารถคงรูปลักษณะเดิมได้ใกล้เคียงกับเมื่อสมัยที่สร้างเสร็จได้ สมัยก่อนได้สร้างวิหารไม้ขนาดใหญ่ 13 ชั้นล้อมรอบองค์พระไว้ด้วยเพื่อปกป้องจากน้ำฝนและแสงแดด แต่วิหารไม้ได้ถูกทำลายลงไปสมัยที่มองโกลเข้ามายึดครองต่อจากราชวงศ์หยวน²⁷ ปัจจุบันหลวงพ่อโตเล่อซันกับพื้นที่โดยรอบประมาณ 8 ตารางกิโลเมตร ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมจากยูเนสโกเมื่อปีพ.ศ.2539 และเหตุการณ์แผ่นดินไหวที่มณฑลเสฉวนเมื่อปีพ.ศ.2551 ก็ไม่ได้ทำให้องค์พระเสียหายเลยแม้แต่น้อย เมืองเฉิงตูนอกจากจะมีชื่อเสียงเรื่องหลวงพ่อโตเล่อซันแล้ว ยังมีเขื่อนตูเจียงเอี้ยน และมีศูนย์อนุรักษ์และวิจัยแพนด้า สัตว์ประจำชาติจีน ที่จีนใช้เป็นรูปแบบการทูตแพนด้าจมนโด่งดังไปทั่วโลกด้วย

รูปแบบการทูตแพนด้าของจีน

หมีแพนด้า สัตว์ประจำชาติจีนที่ได้รับการขึ้นบัญชีเป็นสมบัติชาติของจีน รวมทั้งการเป็นสัตว์ใกล้สูญพันธุ์ ได้กลายมาเป็นของขวัญที่มีบทบาททางการทูตที่จีนจะมอบให้เป็นของขวัญแก่ประเทศที่สนิททางประเทศเท่านั้น การมอบหมีแพนด้าเป็นทูตสันถวไมตรีเริ่มตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถัง รัชสมัยของพระนางบูเช็กเทียน พ.ศ.1167-1248 ได้ทรงมอบแพนด้าจำนวน 1 คู่เป็นของขวัญตอบแทนแก่จักรพรรดิญี่ปุ่นที่ส่งราชทูตมาเจริญสัมพันธไมตรี จนมาถึงยุคจีนสมัยใหม่เมื่อ พ.ศ.2484 ภรรยาของนายพลเจียงไคเช็คได้เดินทางเยือนสหรัฐอเมริกาและได้มอบแพนด้าหนึ่งคู่ให้สหรัฐฯเพื่อตอบแทนที่ได้ช่วยชาวจีนในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ต่อมา พ.ศ.2489 จีนมอบแพนด้าหนึ่งตัวให้อังกฤษ

²⁶ Leshan Giant Buddha

²⁷ Ibid.

ต่อมาปี พ.ศ.2500 จีนมอบแพนด้าหนึ่งคู่ให้สหภาพโซเวียต ช่วง พ.ศ. 2500-2525 จีนมอบแพนด้าให้แก่มิตรประเทศ 9 ชาติโดยไม่คิดค่าตอบแทนและถือเป็นสิทธิขาดของประเทศนั้น แต่ภายหลังปี พ.ศ.2525 จำนวนหมีแพนด้าในจีนลดลง จนใกล้สูญพันธุ์ รัฐบาลจีนได้ประกาศยุติการมอบหมีแพนด้าเป็นของขวัญ แต่เปลี่ยนรูปแบบมาเป็นการเช่าหมีแพนด้า แทน²⁸

กรมป่าไม้ของจีนเป็นองค์กรหลักที่ตั้งเงื่อนไขในการให้ยืมตัวหมีแพนด้าเพื่อทำการวิจัยร่วมกัน โดยประเทศคู่สัญญาต้องบริจาคเงินให้จีนปีละ 1 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ จีนอ้างว่าเงินร้อยละ 60 จะใช้เพื่อการอนุรักษ์แพนด้า ส่วนที่เหลืออีกร้อยละ 40 เป็นค่าตอบแทนบุคลากรเพื่อการวิจัยแพนด้า ระยะการยืมตัวแพนด้า 10 ปี สิทธิขาดทุกประการในตัวแพนด้าเป็นของจีน แม้แพนด้าตายศพก็ยังเป็นของจีน หากแพนด้ามีลูกจะต้องจ่ายเพิ่มปีละ 6 แสนดอลลาร์สหรัฐฯ ลูกแพนด้าเป็นกรรมสิทธิ์ของจีนและต้องส่งให้จีนเมื่อเวลาผ่านไป 3 ปี แต่ค่าเช่าหมีแพนด้านี้บางประเทศได้รับส่วนลดพิเศษ²⁹ ในกรณี “ช่วงช่วง” และ “หลินฮุ่ย” ของไทยที่จีนคิดค่าเช่าหมีปีละ 3 แสนดอลลาร์สหรัฐฯ ค่าดูแลแพนด้าต่อปีของไทยสูงถึง 10 ล้านบาท มากกว่าเลี้ยงช้างถึง 5 เท่าตัว การต้องสร้างที่พักติดแอร์ ต้องสั่งซื้อต้นไม้จีนวันละ 40 กิโลกรัมเพื่อเป็นอาหารจึงสิ้นเปลืองงบประมาณไม่น้อย ซึ่งจีนมีแต่ได้กับได้ เงินมหาศาลขนาดนี้น่าจะนำไปใช้เพื่อดูแลช้าง สัตว์คู่บ้านคู่เมืองของไทยหรือใช้เพื่อวัตถุประสงค์อื่นๆเพื่อประโยชน์ในวงกว้าง ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องจะต้องพิจารณาซึ่งน้ำหนักให้ดี

(ภาพที่ 2): แพนด้าในศูนย์อนุรักษ์และวิจัยแพนด้า จาก <http://www.absolutechinatours.com/Chengdu-attractions/Chengdu-Panda-Breeding-and-Research-Center.html> เมื่อ 1 พฤศจิกายน 2555

เอกสารอ้างอิง

กรมอาเซียน จาก www.asean-focus.com เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2555

²⁸ Panda diplomacy จาก http://en.wikipedia.org/wiki/Panda_diplomacy เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2555

²⁹ Ibid.

เกรียงไกร เกิดศิริ. พุททาม : การก่อรูปของสถาปัตยกรรมจากก้อนอิฐแห่งศรัทธา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
อุษาคเนย์, 2551.

ทองแถม นาถจำนง. พุทธศาสนาในจีน. เมืองโบราณ ปีที่ 26 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม-กันยายน 2543.

ธนาสฤษฎี สตะเวทิน. เอเชียอาคเนย์ : พัฒนาการทางการเมืองและการต่างประเทศ. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2555.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึงพ.ศ. 2000. กรุงเทพมหานคร: สมาคมประวัติศาสตร์ใน
พระบรมราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2535.

สัมพันธ์ จางอี้เฟย. อาจารย์สอนภาษาจีน. เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม 2549

D.G.H. Hall, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณารักษ์. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิอุษาคเนย์
ภาคพิสดาร. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549.

History of Giant Buddha of Leshan จาก www.sacred-destination.com/china/leshan-giant-buddha เมื่อวันที่ 1
พฤศจิกายน 2555

Leshan Giant Buddha จาก www.travelchinaguide.com/attraction/Sichuan/leshan/buddha_statue.htm เมื่อวันที่
1 พฤศจิกายน 2555

Leshan Giant Buddha จาก www.uchinatour.com/attraction/leshan-giant-Buddha เมื่อ 1 พฤศจิกายน 2555

Chengdu Panda Breeding and Research Center จาก <http://www.absolutechinatours.com/Chengdu-attractions/Chengdu-Panda-Breeding-and-Research-Center.html> เมื่อ 1 พฤศจิกายน 2555

Panda diplomacy จาก http://en.wikipedia.org/wiki/Panda_diplomacy เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2555